

De Jeugdzorgboerderij

Een wenkend perspectief

Platform Jeugdzorgboerderijen

WAGENINGEN **UR**

For quality of life

De Jeugdzorgboerderij

Een wenkend perspectief

Platform Jeugdzorgboerderijen

© 2010 Wageningen, Wageningen UR

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Wageningen UR.

Exemplaren van dit rapport kunnen bij de (eerste) auteur worden besteld. Bij toezending wordt een factuur toegevoegd; de kosten (incl. verzend- en administratiekosten) bedragen € 15 per exemplaar.

Dit rapport is mede mogelijk gemaakt door de Taskforce Multifunctionele Landbouw.

Wageningen UR

Adres : Droevendaalsesteeg 1, Wageningen
: Postbus 16, 6700 AA Wageningen
Tel. : 0317 - 48 60 01
Fax : 0317 - 41 80 94
E-mail : info.pri@wur.nl
Internet : www.pri.wur.nl

Inhoudsopgave

	pagina
Voorwoord	1
De Jeugdzorgboerderij nader belicht	3
1 Inleiding	3
2 De omschrijving van de Jeugdzorgboerderij	4
3 De meerwaarde van de Jeugdzorgboerderij	5
4 De visie op de zorgverlening op de Jeugdzorgboerderij	7
5 Het doel van de Jeugdzorgboerderij	9
6 De definitie van de doelgroep voor de Jeugdzorgboerderij	10
7 Het aanbod op de Jeugdzorgboerderijen	11
8 De ondersteuning in het aanbod op de Jeugdzorgboerderij	12
9 De kwaliteit op de Jeugdzorgboerderij	13
10 Werving en selectie van Jeugdzorgboerderijen en de jeugdzorgboer(in)	14
11 De tien gouden regels voor een Jeugdzorgboerderij	16
Kwaliteiten en effecten van jeugdzorg op de boerderij	17
1 Inleiding	17
2 Wonen op de boerderij: Casus BJ Brabant	18
3 Dagopvang op de boerderij: Casus Rubicon	20
4 Dag- logeer- en weekendopvang, en verblijf op de boerderij: Casus project jeugdzorgboerderijen Gelderland: Samenwerking Pactum jeugdzorg en educatie, Joozt, Projecten LTO Noord en Bureau Land-schap	21
5 Gezinshuizen op de boerderij: Casus Zonnehoeve	23
6 Dag- en weekendopvang op de boerderij: Casus Trias jeugdhulp	25
7 Conclusies	26
Literatuur	27

Voorwoord

De Jeugdzorgboerderij is een vrij nieuwe, maar snel groeiende product-marktcombinatie binnen landbouw en zorg. In verschillende provincies zijn, onder impulsen van agrarische ondernemers, jeugdzorginstellingen en LTO, Jeugdzorgboerderijen ontwikkeld. Om uitwisseling en afstemming tussen de verschillende initiatieven te bevorderen is het Platform Jeugdzorgboerderijen opgericht.

De in het Platform gemeenschappelijke gedeelde waarde is de overtuiging dat de jeugdzorg op de boerderij een specifieke meerwaarde heeft. De uitdaging is nu beleidsmakers in de jeugdzorg voor wat betreft indicatie en hulpverlening te overtuigen van de betekenis van de jeugdzorg op de boerderij en de Jeugdzorgboerderij in te bedden in de jeugdzorgketen in alle regio's. Hiervoor stelde het platform zich ten doel uit te dragen wat de jeugdhulpverlening¹ op de boerderij inhoudt en wat de werkzame factoren en effecten ervan zijn.

In deze publicatie wordt eerst ingegaan op de Jeugdzorgboerderij, aan de hand van verschillende aspecten belicht. Vervolgens wordt ingegaan op de kwaliteiten en effecten van verschillende vormen van jeugdzorg op de boerderij, in het kader van een oriënterend onderzoek, dat is uitgevoerd door Jan Hassink van Plant Research International, onderdeel van Wageningen Universiteit en Research Centrum.

Namens het Platform Jeugdzorgboerderijen hebben wij met plezier, met de beschikbare documenten en binnen de beperkte tijd gewerkt aan deze publicatie. Hiervoor dank aan de TaskForce Multifunctionele Landbouw, in het bijzonder de heer Maarten Fischer, voor de ontvangen subsidie.

De Jeugdzorgboerderij is een verrijking voor de zorgverlening aan jeugdigen. Via deze publicatie streven we professionalisering na, maar bovenal hopen we beleidsmakers, de agrarische sector en de jeugdhulpaanbieders te inspireren opdat de Jeugdzorgboerderij voor een ieder een wenkend perspectief is.

Namens de samenwerkende instellingen in het Platform Jeugdzorgboerderijen,

Jeugdhulpaanbieders:

- Trias Jeugdhulp, Overijssel
- Pactum, Jeugdhulp en educatie, Gelderland
- Joozt-Leo Stichting Groep, Gelderland
- Bijzondere Jeugdzorg Brabant, Brabant
- Rubicon, Limburg
- OCK het Spalier, Noord-Holland
- Jeugdhulp Friesland, Friesland

Overige betrokken organisaties:

- Bureau Land-schap/Zorgboerderij Het Paradijs
- Stichting Verenigde Zorgboeren Nederland
- Wageningen University & Research Centre
- Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)
- Projecten LTO Noord

De samenstellers,

Rob Wielink, Paul Pothoven en Marjan van Houwelingen

¹ Het gebruik van de juiste term zorg of hulp is lastig. Veelal wordt gesproken over jeugdzorg in het verlengde van de wet op de Jeugdzorg. De jeugdzorg bestaat uit Bureaus Jeugdzorg die onder andere indicatie en voogdij verzorgen en uit aanbieders die de hulp daadwerkelijk uitvoeren. In deze notitie wordt de term jeugdzorgboerderij onveranderd gebruikt vanwege haar naamsbekendheid. Voor het overige worden de termen jeugdhulp, jeugdhulpverlening en jeugdhulpaanbieders gebruikt om hiermee de daadwerkelijke hulpverlening uit te drukken.

De Jeugdzorgboerderij nader belicht

1 Inleiding

Opvoeden is iets dat zich natuurlijk en spontaan tussen kind en volwassene afspeelt, waarbij kinderen vanaf hun geboorte worden opgenomen in een gezin. Een stoornis of beperking bij het kind, de omstandigheden van het gezin, het ontbreken van informele ondersteuning en de vaardigheden van de opvoeders kunnen van invloed zijn op het opvoeden. Ondersteuning en zorg voor de opvoeding van het kind en zijn gezin zo licht mogelijk en zo dicht mogelijk bij huis, is dan veelal het uitgangspunt in de jeugdhulpverlening. Waar gewenst en nodig is tijdelijke uithuisplaatsing aan de orde om daarna weer terug te keren in het gezin. In deze tijdelijkheid kan verblijf en/of behandeling op de Jeugdzorgboerderij een alternatief met een grote meerwaarde voor het kind zijn. Daar waar terugkeer naar huis niet mogelijk is, heeft plaatsing in een pleeggezin de voorkeur. In de situatie dat de ernst van de opvoedingsproblematiek dermate groot is en een pleeggezin niet toereikend is, kan ook de Jeugdzorgboerderij juist het gepaste aanbod zijn voor langere tijd.

In de Jeugdhulpverlening heeft in de afgelopen decennia derhalve een grote omwenteling plaatsgevonden. De hulp wordt tegenwoordig zo dicht mogelijk bij jeugdigen en hun omgeving georganiseerd. Het is dan ook wenselijk om de hulpvorm 'Jeugdzorgboerderij' een structurele plaats te geven in de keten van de jeugdhulpverlening.

Jeugdzorgboerderijen hebben hun meerwaarde in de praktijk al bewezen. De combinatie van een agrarisch bedrijf, omgaan met dieren, rust en ruimte zijn elementen die voor veel jeugdigen heilzaam en helend werken. Jeugdzorgboerderijen geven aanvullende mogelijkheden op datgene wat de jeugdhulpaanbieders normaliter kunnen bieden. Er is een andere sfeer, er zijn andere regels en andere rollen.

De jeugdige wordt voor zijn gevoel op een andere wijze (minder) belast en is even geen onderdeel van een groepsgebeuren. De mensen achter de Jeugdzorgboerderij, de boer(in) met het gezin, blijken van grote invloed op de wijze en kwaliteit van de jeugdhulpverlening. Het aangesproken zijn op wie je bent en wat je kunt, zijn elementen met waardevolle opvoedkundige aspecten. De boer is geen behandelaar, maar vakman en deskundig op een terrein waar de jeugdigen deze missen. Hierdoor heeft de boer een natuurlijke autoriteit en ontstaan er minder (machts)conflicten. De boer is voor veel jeugdigen het boegbeeld op de boerderij. Op veel boerderijen zie je dat jeugdigen zich identificeren met de boer en zichzelf boer gaan voelen. Dit biedt vertrouwen en veiligheid. Ook de kleinschaligheid van de Jeugdzorgboerderij kan meerwaarde voor de jeugdige bieden.

De meerwaarde van de boerderij blijkt vooral uit de setting van rust, ruimte en regelmaat; het centraal staan van het 'normale' leven (niet het probleem van de jeugdige staat centraal); en vooral de aanwezigheid van dieren! Naast de effecten op de jeugdige zijn er ook de effecten op de leefomgeving van de jeugdige aan te tonen. Zo blijkt dat de thuissituatie van de jeugdige wordt ontlast. Het probleemgedrag van de jeugdige thuis afneemt en in een aantal situaties tevens blijkt dat het op school beter gaat. De jeugdigen zelf zijn positief tot zeer positief over hun bezoek aan de boerderij.

De Jeugdzorgboerderij bestaat niet, vandaar dat vanuit de algemeenheid het kader is gegeven waarmee wordt aangegeven wat onder een Jeugdzorgboerderij wordt verstaan. Dit op een wijze waarin jeugdhulpaanbieders zich herkennen via het reeds bestaande beleid en aanbod. Onderwerpen gericht op het aanbod, de doelgroep, de doelstelling, de meerwaarde en de kwaliteit worden belicht in de volgende paragrafen (zie ook de inhoudsopgave). Afsluitend worden de tien gouden regels voor een Jeugdzorgboerderij beschreven opdat dit zorgconcept op een zo eenduidig mogelijke wijze wordt verstaan door de agrarische sector, de jeugdhulpverleningssector en de betrokken overheidsinstanties.

2 De omschrijving van de Jeugdzorgboerderij

Landbouw en jeugdhulp worden gecombineerd in een Jeugdzorgboerderij. De Jeugdzorgboerderij is een overzichtelijke omgeving die structuur geeft aan het leven door de agrarische activiteiten die er plaatsvinden. Bij deze activiteiten worden de doelen die zijn opgesteld in het hulpverleningsplan in acht genomen.

De activiteiten die mogelijk zijn, variëren per Jeugdzorgboerderij. Het agrarisch bedrijfstype is bepalend voor de diversiteit en de aard van veel activiteiten. Het kan gaan om akkerbouwbedrijven, tuinbouwbedrijven, varkens- of rundveebedrijven, fruitteelt of gemengde bedrijven. Sommige Jeugdzorgboerderijen hebben een winkel, een camping, kleinvee of ze doen aan landschapsonderhoud. Activiteiten die op de Jeugdzorgboerderij worden verricht, zijn niet gericht op de productiviteit, maar - door de beleving en ervaring van activiteiten, de omgang met dieren, de natuurlijke omgeving en het bieden van ruimte en structuur - op het persoonlijk welbevinden van de jeugdige.

De functie van jeugdzorgboer is gericht op de opvang en de begeleiding van jeugdigen in een natuurlijke en rustgevende omgeving. De rust die een landelijke omgeving uitstraalt en de vaste dagelijks terugkerende activiteiten bieden jeugdigen duidelijkheid en veiligheid om zich verder te kunnen ontwikkelen. Dit soms na jaren van stilstand of scheefgroei. Het natuurlijke gezag van de boer en zijn vrouw helpen jeugdigen om in veiligheid opnieuw de draad van hun leven op te pakken en te ervaren dat ze mogelijkheden hebben en dit kunnen toepassen.

De Jeugdzorgboerderij biedt mogelijkheden voor jeugdigen om op het land, in de kas of in de stal tussen de dieren zinvol bezig te zijn en te zien dat hun activiteiten resultaat hebben en nodig is.

De vaste dagelijkse structuren helpen jeugdigen weer om een dagritme op te pakken en een gezonder leefpatroon te ontwikkelen. Hierbij hebben vaste werk en rust tijden van het boerenleven veelal een positieve uitwerking op de jeugdigen. De activiteiten voor de dieren of het land maakt dat ze weer leren verantwoordelijkheden te dragen in hun leven en voor hun toekomst.

De aard van de Jeugdzorgboerderij wordt bepaald door het type bedrijfsvoering en de eigenheid van de hulpverlening. Daarbij is ook de verhouding tussen de landbouw en jeugdhulp een bepalende factor en is deze afhankelijk van onder andere:

- aanpassingen van het productiedeel van het bedrijf;
- de mate van integratie van landbouwproductie en zorg;
- het belang dat aan een efficiënte landbouwproductie wordt gehecht;
- de omvang van de benodigde voorzieningen voor jeugdigen;
- de wijze van begeleiden van jeugdigen, en;
- de beschikbaarheid van het boerengezin.

3 De meerwaarde van de Jeugdzorgboerderij

Geen enkele Jeugdzorgboerderij is hetzelfde. Elke boerderij heeft bijzondere, karakteristieke eigenschappen. In het algemeen worden verschillende meerwaarden genoemd zoals: de ruimte die een Jeugdzorgboerderij biedt, het laagdrempelige en informele karakter, de context van de bedrijfscultuur, en de planten en dieren die de jeugdige uitnodigen tot activiteiten die een geheel natuurlijke en dwingend ritme hebben. Onderstaand wordt dit nader belicht aan de hand van activiteiten met planten en dieren, het aandeel hebben in het productieproces en het onderdeel vormen van een woon- werkgemeenschap in de samenleving.

Activiteiten met dieren en planten

De indeling van een werkdag en de koppeling met seizoenen geeft structuur. Het ritme van de natuur biedt vaste, wederkerende activiteiten. Het weer, de seizoenen, de veranderingen die plant en dier ondergaan. Op deze factoren als invloeden van buitenaf, heb je geen grip, maar vraagt om rekening houden met tussentijds veranderen of ombuigen van de activiteiten. Omdat bepaalde activiteiten seizoensgebonden of weersafhankelijk zijn, biedt dat in de loop van een jaar, maar ook per dag een wisselend aanbod. Levenscycli meemaken en daaraan een bijdrage leveren; zaaïen, groeien, bloeien, oogsten. En wat de dieren betreft; geboren worden, verzorgen en - niet in de laatste plaats - ook doodgaan en afscheid nemen. Zorgen en verzorgen. Het verzorgen van planten en dieren doet een appèl op verantwoordelijkheidsgevoel en belangrijk zijn. Zelf zorgen in plaats van verzorgd worden geeft bevrediging. Sommige activiteiten moeten op een bepaald moment gebeuren. Noodzaak van zorgen en verzorgen anders gaan plant en dier dood, minder produceren of ziek worden. De dieren en planten zijn afhankelijk van de verzorging van de jeugdige waarmee hij/zij een belangrijke verantwoordelijkheid op zich heeft genomen. De jeugdige verricht activiteiten in de frisse lucht en in een natuurlijke, gezonde omgeving. Er is veel ruimte en dat bevordert het welzijn van de jeugdige.

Aandeel hebben in het productieproces.

Vaak is er een gevarieerd activiteitenpakket van verschillend niveau en mogelijkheden om door te groeien in het kader van de gestelde zorgdoelen. Het productieproces is namelijk middel en geen doel. Taken kunnen zonder problemen uitgesplitst worden in deelactiviteiten en aangepast aan de mogelijkheden van de jeugdige. Allerlei variaties zijn mogelijk, van lichte activiteiten tot zeer zware lichamelijke arbeid en van individueel tot gezamenlijk aanpakken. Overdag lichamelijk inspanning leveren verhoogt ook het natuurlijke dag- en nachtritme. De relatie tussen de jeugdige, de jeugdzorgboer en de jeugdige(n) onderling wordt bepaald door het op elkaar betrokken en zichtbaar zijn in de context van een productieproces en minder door de context van de jeugdhulpverlening. De jeugdige is een noodzakelijke en wezenlijke schakel, de activiteit is noodzakelijk en wordt gewaardeerd, hetgeen status en verantwoordelijkheid verhogend is. Het uitvoeren van activiteiten op een Jeugdzorgboerderij geeft mogelijkheden tot het volgen van een product van begin tot eind: dit verhoogt de betrokkenheid en inzicht in het leven.

Onderdeel vormen van een woon- en werkgemeenschap.

Op een boerderij komen het alledaagse van samen werken, samen eten, samen leven bij elkaar. Het is een overzichtelijk geheel waar respect en gelijkwaardigheid vorm krijgen voor jezelf en de ander. Het is inherent aan een agrarisch productieproces om er af en toe er gezamenlijk de schouders onder te zetten. Op een landbouwbedrijf zijn korte communicatielijnen van binnen de boerengemeenschap, naar toeleveringsbedrijven (bijvoorbeeld diervoeders), naar afnemers (bijvoorbeeld klanten voor groenten en eieren). De korte lijnen naar buiten bevorderen de normalisatie, integratie en community care.

De jeugdige draagt verantwoordelijkheid voor de relaties binnen de woon- en werkgemeenschap. In een woon- en werkgemeenschap zijn verschillende verzorgende taken zoals koffie zetten en het bereiden van de lunch. Dit geeft cliënten mogelijkheden om ook buiten de direct agrarische context zinvolle en gewaardeerde activiteiten uit te voeren.

Uit de notitie 'Meerwaarde landbouw en Zorg' (Wageningen UR, 2006) kan het volgende anders geordende overzicht worden afgeleid dat voor een belangrijk deel overeenkomt met het vorenstaande:

Pluspunt van de jeugdzorgboer en -boerin en het gezin:

- positief en persoonlijk;
- aansluiten bij het gezonde;
- meer mogelijkheden om te experimenteren;
- duidelijk moreel en moraal;
- vanzelfsprekende autoriteit;
- vertrouwde omgeving.

Pluspunt van de Jeugdzorgboerderij:

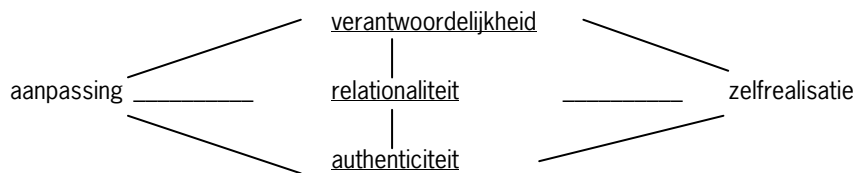
- prikkelarme en activerende omgeving;
- levensprocessen die inzicht geven in het eigen leven;
- omgeving maakt actief;
- dicht bij het leven zelf;
- werken in je eigen tempo;
- voeding en voedsel;
- meer fysieke ruimte.

Als belangrijk pluspunt kan hieraan worden toegevoegd dat de Jeugdzorgboerderij laagdrempelig is en door jeugdige en ouders veelal niet wordt ervaren als een jeugdhulpverleningsinstelling.

4 De visie op de zorgverlening op de Jeugdzorgboerderij

In de opvang van de jeugdigen ligt de nadruk op de helende werking van de dagelijkse levenssfeer op de Jeugdzorgboerderij in haar geheel én op de ervaringsmogelijkheden van specifiek op de hulpvraag van de jeugdige toegesnelde activiteiten. Jeugdigen willen zich ontwikkelen, hun talenten tot ontplooiing brengen, groot worden. Ook waar jeugdigen zich door traumatiserende ervaringen terugtrekken of juist agressief gedrag gaan vertonen, ligt daarachter het verlangen naar groei (zelfrealisatie) en meedoen (aanpassing) verborgen. Op de Jeugdzorgboerderij wordt ernaar gestreefd dat verlangen te activeren en zo aan te sluiten bij het gezonde deel van de jeugdigen.

De kunst in het opvoeden is het vinden van een integratie tussen het streven naar aanpassing aan de eisen van omgeving en het gericht zijn op de zelfrealisatie en zelfontplooiing van het kind/de jeugdige. De ontwikkeling van verantwoordelijkheid, van relationaliteit en van authenticiteit spelen hierin de bemiddelende rol. De ontwikkeling van verantwoordelijkheid en van authenticiteit zorgen ervoor dat aanpassing geen passief volgen is, maar een keuze. De ontwikkeling van relationaliteit zorgt ervoor dat zelfrealisatie zich ontwikkelt vanuit verbondenheid en niet verwordt tot egoïsme of narcisme. In schema (Traas, 1997):

Deze ontwikkeling vraagt van hulpverleners en van de opvoedingssituatie dat jeugdigen van meet af aan gezien worden in hun eigenheid, dat deze eigenheid wordt gerespecteerd en hen tegelijk kansen geboden worden zich verder te ontwikkelen.

Opvoedingshandelen is altijd een relationele aangelegenheid, gebaseerd op persoonlijke betrokkenheid van de hulpverlener en respect voor de eigenheid van de jeugdige. Dit impliceert niet dat van meet af aan sprake moet zijn van een nauwe band tussen hulpverleners en jeugdigen. Integendeel, juist bij getraumatiseerde jeugdigen zullen de hulpverleners vaak afstand moeten bewaren. Maar de hulpverleners en de andere volwassenen op de Jeugdzorgboerderij staan als het ware sociaal borg voor de jeugdige. Vanuit een actief vertrouwen laten zij de jeugdige weten dat er altijd nieuwe kansen zijn en dat niet steeds het verblijf ter discussie staat.

De jeugdige wordt zorgend begeleidend, tegemoet getreden en vooral niet taxerend, beoordelend of veroordelend. In dit verband de uitspraak van Köhler (1999, p. 38): 'De bevestigende blik is therapeutisch en daardoor begrijpend (en omgekeerd). De beoordelende blik is stigmatiserend. Degene die erdoor getroffen wordt zal zich ertegen verweren met gedrag dat de vooroordelen juist bevestigt. Het afwijzen van de beoordelaars en hun bedoelingen is in feite een zinvolle reactie.'

Zelfrealisatie en zelfontplooiing veronderstellen het opdoen van nieuwe ervaringen. De diversiteit van het aanbod biedt elke jeugdige relevante ervaringsmogelijkheden in de gewone dagelijkse gang van zaken op de boerderij. In de context van het relatief veilige en overzichtelijke leven en werken op de Jeugdzorgboerderij is het mogelijk in te spelen op de mogelijkheden van de jeugdigen en rekening te houden met hun beperkingen.

In het kader van het hulpverleningsplan wordt voor elke jeugdige bij zijn/haar hulpvraag passende activiteiten geselecteerd en georganiseerd. In het algemeen zijn de activiteiten gericht op:

- de kracht van een jeugdige op te sporen en te bevestigen;
- voor een jeugdige onbekende gebieden te ontsluiten;
- een jeugdige enthousiast te maken en te motiveren tot onderzoeken en leren.

De activiteiten zijn zo ingericht dat zij een vanzelfsprekend en betekenisvol onderdeel zijn van het leven en werken op de Jeugdzorgboerderij (geen 'bedachte' activiteiten) en dat het leren ingebouwd is in de activiteit zelf (objectieve feedback). Echtheid en eerlijkheid van de volwassenen zijn een noodzakelijke voorwaarde voor de ontwikkeling van relationaliteit. Daar waar jeugdigen volwassenen (nog) onvoldoende vertrouwen, kunnen ze in de omgang met dieren en planten toch ervaring opdoen met dergelijke relaties. Dieren en planten zijn per definitie echt en eerlijk omdat zij geen subjectiviteit in de zin van oordelen en veroordelen kennen. Er is geen twijfel mogelijk over het feit dat plantjes niet dood gaan om een jeugdige dwars te zitten, maar omdat de jeugdige ze geen water heeft gegeven. Vanuit die 'objectiviteit' doet een dier op zijn beurt een sterk beroep op de echtheid en eerlijkheid van de jeugdige. De objectieve grondslag bij omgang met planten en vooral ook met dieren, namelijk die van zorg nodig hebben, zorg geven en 'samenwerken' om iets voor elkaar te krijgen, biedt de mogelijkheid de natuur in te zetten als bemiddelende factor in de pedagogische benadering van jeugdigen.

Het leven op een Jeugdzorgboerderij biedt de jeugdigen de gelegenheid zichzelf op een andere manier te ervaren: de natuur, de dieren, het buiten zijn kan iets in de jeugdige in beweging zetten wat verwijst naar een oeververtrouwen in de wereld zoals die is en waar de jeugdige bij hoort. Het creëren van mogelijkheden voor de jeugdige om zich te verbinden met de natuur is steeds een aandachtspunt.

Opvang en begeleiding van jeugdigen op de boerderij past dan ook in de context van ervaren leren. Voorbeelden van ervaren leren zijn overlevingstochten en woon/werkprojecten. De ervaringen zijn positief met arbeidsprojecten met realistische, uitdagende, structurerende activiteiten, die dicht bij de haalbare eindtermen van de ontwikkeling van jongeren staan (Du Prie, 1991). Kernbegrippen van ervaren leren zijn: het opdoen van positieve ervaringen die niet in overeenstemming zijn met de hardnekkige negatieve opvattingen die iemand van zichzelf heeft, verblijf in een ongewone, authentieke omgeving die het evenwicht verstoort en door de natuurlijke structuur gedwongen worden om zich aan te passen en om verantwoordelijkheid te dragen. In Nederlandse beschrijvingen over ervaren leren (Du Prie, 1991) wordt verder gesteld dat het van belang is dat:

- de activiteiten een onontkoombaar appèl doen op de jongeren waardoor ze in beweging komen;
- de activiteiten een natuurlijke structuur en zin hebben en authentiek zijn, in plaats van de regels en de machtsstructuur van de instelling waar de cliënt geen affiniteit mee heeft;
- dat de te leren vaardigheden concreet, tastbaar en noodzakelijk zijn;
- het programma de cliënt dwingt tot verantwoordelijkheid en tot het maken van keuzes;
- het leidt tot een rol doorbreking: de volwassene wordt niet meer als vijand gezien. Er moet sprake zijn van een gezamenlijkheid.

Uit het schaarse onderzoek dat naar ervaren leren is verricht komt naar voren dat dit de ontwikkeling van ernstig gedragsproblematische jeugdigen een aanzienlijke positieve wending geeft (van der Ploeg & Scholte, 2003). Uit buitenlands onderzoek blijkt dat ervaren leren projecten antisociaal gedrag terugdringen, de eigenwaarde en zelfbepaling (locus of control) versterken, de sociale aanpassing en mentale gezondheid versterken en recidive verminderen (Bedard, 2005; Harper e.a., 2007; Christensen, 2008; Russel & Philips-Miller; West & Crompton, 2001; Wilson & Lipsey, 2000). Van belang zijn fysieke inspanning en therapeutische inbedding (Russell & Philips-Miller; Wilson & Lipsey, 2000).

De effecten zijn echter niet altijd blijvend (Harper e.a., 2007; Russell, 2005; Wilson & Lipsey, 2000). De methodologische omschrijving en het theoretisch kader zijn onvoldoende ontwikkeld (Cason & Gillies, 1994; Russell, 2003).

De boerderijcontext biedt naast de kenmerken van het ervaren leren jongeren een plek waar ze samen met een boerengezin kunnen werken en wonen, waarbij boer en gezin als rolmodel en autoriteit, zinvol en divers werk in een prikkelarme omgeving als aanvullende kwaliteiten worden gezien (Haubenhofers e.a., 2008; Hassink, 2009). Het schaarse onderzoek laat zien dat Ervarend Leren op de Boerderij in theorie een positieve bijdrage kan leveren aan de ontwikkeling van jeugdigen met ernstige gedrags- of sociale problemen. Dit wordt bevestigd door Nederlands onderzoek bij cliënten uit de reclassering waaruit blijkt dat boerderijtrajecten een toename, c.q. verbetering tot stand brengen in zelfwaardering, controle ervaren over situaties, woonsituatie, werk of opleiding, relaties, middelengebruik en zelfgerapporteerde delicten (Bieleman e.a., 2002).

5 Het doel van de Jeugdzorgboerderij

Het doel van de Jeugdzorgboerderij is jeugdigen te helpen in een natuurlijke omgeving tot rust te komen, zichzelf te mogen zijn en te mogen ervaren dat ze belangrijk zijn en capaciteiten en mogelijkheden hebben die in de maatschappij gewaardeerd worden, met als doel heroriëntatie op zichzelf en de toekomst. De ruimte, de omgang met de dieren, het contact met andere jeugdigen, de structuur, de regelmaat en veiligheid kunnen op velerlei gebieden een positieve uitwerking op zowel de jeugdige als zijn/haar gezinssituatie hebben. Hierbij is van groot belang dat de kwaliteiten en mogelijkheden van de jeugdige centraal staan. De jeugdige krijgt de gelegenheid om op een speelse onnadrukkelijke manier te oefenen met verschillende vaardigheden die nodig zijn voor het uitvoeren van ontwikkelingstaken zoals samen spelen, verantwoordelijkheid dragen en taken afmaken. Bij de activiteiten op de Jeugdzorgboerderij worden vele doelen nagestreefd, onderstaand geordend naar de jeugdige, de jeugdige en gezin/familie en de jeugdhulpaanbieder.

De jeugdige:

- leiden en begeleiden in het dagelijks functioneren op de boerderij bij de activiteiten die verricht worden;
- helpen weer een positieve kijk op zichzelf te krijgen en gedrag te beïnvloeden/ veranderen;
- op een zo natuurlijk mogelijk wijze laten onderzoeken van zijn/haar mogelijkheden en capaciteiten daarin ondersteunen en positieve (succes) ervaringen laten op doen;
- leert om te gaan met zijn/haar beperkingen;
- leert te vertrouwen op zichzelf en anderen;
- leert om te gaan met zijn emoties;
- leert om te gaan met samenspel en met gezag;
- leert verantwoordelijkheid te nemen voor de activiteiten op de Jeugdzorgboerderij.

De jeugdige en zijn/haar gezin/familie ondersteunen in:

- het doorbreken van de negatieve spiraal waarin het gezin mogelijk is terecht gekomen;
- het geven van vertrouwen en duidelijkheid door hen;
- zich welkom te laten voelen;
- te laten weten wat de mogelijkheden zijn;
- te laten weten wat er van hen wordt verwacht;
- het onderhouden van oudercontacten en samen met hen (en plaatsers) de mogelijkheden van de jeugdige te bespreken en te tonen;
- het samenwerken met hulpverlener om te komen tot een goede afstemming van de begeleidingsdoelen en behandeling.

De jeugdhulpaanbieder beoogt:

- te voorkomen dat zwaardere hulpvormen en/of uithuisplaatsing worden ingezet;
- het bevorderen van door- en uitstroom van en naar andere hulpvormen;
- het ondersteunen van de gezinssituatie van het kind;
- waar mogelijk, het kind een gezinssituatie te bieden.

6 De definitie van de doelgroep voor de Jeugdzorgboerderij

De doelgroep voor een Jeugdzorgboerderij bestaat uit jeugdigen tot 18 jaar die een vorm van behandeling of specialistische hulp nodig hebben vanwege problemen op het vlak van opvoeden en opgroeien met mogelijk psychische en psychosociale problemen. Het betreft jeugdigen in de leeftijd tot 18 jaar met:

- opvoeding- en gedragproblemen die onder andere vanwege sociale emotionele ontwikkelingsstoornissen/omgevingsfactoren aanspraak maken op jeugdhulp;
- met psychiatrische aandoeningen met bijkomende opvoeding- en/of gedragsproblemen.

Het gaat om jeugdigen:

- bij wie de behoefte aan zekerheid domineert (bijvoorbeeld de jeugdige met een autisme spectrum stoornis);
- bij wie de behoefte aan exploratie domineert (bijvoorbeeld de jeugdige met een aandachtstekort, -stoornissen of hyperactiviteit);
- bij wie de behoefte aan veiligheid domineert (bijvoorbeeld de jeugdige die sociaal angstig is of onvoldoende veilig gehecht);
- bij wie de behoefte aan invloed domineert (bijvoorbeeld de jeugdige met een tekort aan empathie).

Contra-indicaties zijn:

- ernstige verslavingsproblematiek;
- ernstige psychiatrische aandoeningen/stoornissen;
- een te laag verstandelijk functioneren veelal gemiddeld beneden een IQ van 75;
- een gedetineerde status van de jeugdige;
- als de jeugdige geen enkele affiniteit heeft met het agrarische bedrijf en/of het plattelandleven.

Met betrekking tot de eerste vier contra-indicaties vraagt dit bij aanname van de jeugdige op de Jeugdzorgboerderij een te grote aanpassing van de dagelijkse leefsfeer om de veiligheid van mensen, dieren en omgeving in voldoende mate te kunnen garanderen. Tegelijkertijd is elk mens uniek en zal per geval en per situatie moeten worden nagegaan of de aangemelde jeugdige wel of niet in aanmerking komt voor plaatsing op de betreffende Jeugdzorgboerderij.

7 Het aanbod op de Jeugdzorgboerderijen

Landelijk is het aanbod in de jeugdhulpverlening verdeeld in 20 eenheden. In grote lijnen is dit geordend in pleegzorg, deeltijd en 24uur verblijf, ambulante individueel of per groep, crisiszorg en observatiediagnostiek. Op de Jeugdzorgboerderij bestaat het aanbod veelal uit de volgende drie modules:

- I Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Dag 6 tot 18 jaar;
- II Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Weekend 6 tot 18 jaar;
- III Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Verblijf 6 tot 18 jaar.

Onder Dag, wordt deeltijdbehandeling verstaan waarbij de jeugdigen enkele uren op de Jeugdzorgboerderij verblijven. Op deze drie modules kunnen ambulante modules en observatiediagnostiek worden gestapeld. Onderstaand wordt nader op de drie leidende modules ingegaan.

I Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Dag 6 tot 18 jaar

Bij de Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Dag gaat het om jeugdigen die cognitieve, sociale, emotionele en gedragsmatige problemen hebben. Veelal hebben deze jeugdigen problemen op meerdere leefgebieden (persoonsontwikkeling, gezin, school en vrije tijd). De jeugdigen hebben dusdanige cognitieve, sociale, emotionele en gedragsmatige problemen dat een goed functioneren thuis, op school en in vrije tijd niet vanzelfsprekend is. Veelal zijn deze jeugdigen vastgelopen of dreigen vast te lopen en kunnen zij niet beantwoorden aan de eisen die de omgeving en/of de maatschappij stelt. Het gaat vooral om jeugdigen die enerzijds ruimte en begrip nodig hebben en anderzijds een duidelijk programma, dat aansluit bij hun mogelijkheden en behoeften.

II Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Weekend 6 tot 18 jaar

Bij de Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Weekend gaat het om jeugdigen die af en toe een plek nodig hebben waar ze kunnen bijtanken en tot rust kunnen komen. Deze hulp draagt bij aan een ontlasting van de thuissituatie en kan een positief effect hebben op de draagkracht -draaglast verhouding binnen het gezin. Het betreft logeer-, vakantie- en weekendopvang. Veelal hebben deze jeugdigen gedragsproblemen en/of ontwikkelingsstoornissen zoals ADHD of PDD-NOS, leerstoornissen, hechtingsproblematiek en identiteitsproblemen. Deze ernstige gedragsproblemen lijken door intensieve begeleiding en een gestructureerd programma in de context van een boerderij gunstig te beïnvloeden. De aanwezige kindproblematiek gaat de draagkracht van de ouders/het gezin regelmatig te boven, maar niet dusdanig dat een uithuisplaatsing geïndiceerd is.

III Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Verblijf 6 tot 18 jaar

Bij de Zorgmodule Jeugdzorgboerderij Verblijf is sprake van opname van jeugdigen in de leeftijd van 6 tot 18 jaar in het gezin van de boer en boerin op de Jeugdzorgboerderij. De jeugdigen hebben vervangende intensieve verzorging, behandeling en opvoeding nodig omdat de aanwezige kindproblematiek de draagkracht van de ouders/het gezin te boven gaat. Het betreft jeugdigen met bijvoorbeeld gedragsproblemen, ontwikkelingsstoornissen zoals ADHD of PDD-NOS, leerstoornissen, hechtingsproblematiek en identiteitsproblemen. Ook bij deze jeugdigen lijkt een gestructureerd programma in de context van een boerderij gunstig te zijn. Het zijn jeugdigen die zich vaak eenzaam voelen en de aansluiting met leeftijdgenoten niet (goed) kunnen maken. Ze hebben vaak moeite om te begrijpen wat de omgeving van hen verwacht of kunnen reacties van anderen moeilijk inschatten.

8 De ondersteuning in het aanbod op de Jeugdzorgboerderij

De samenwerking tussen de jeugdhulpaanbieder en de Jeugdzorgboerderij zal met bepaalde regelmaat worden geëvalueerd en schriftelijk vastgelegd. In de samenwerking met de Jeugdzorgboerderij is de jeugdhulpaanbieder verantwoordelijk voor:

- de matching tussen jeugdige en Jeugdzorgboerderij;
- het opstellen en vaststellen van de samenwerkingsovereenkomst;
- de continuïteit en professionaliteit in de begeleiding;
- de begeleiding van de jeugdige op basis van het hulpverleningsplan;
- de inrichting van de bereikbaarheidsdienst/beschikbaarheidsdienst;
- de deskundigheidsbevordering aan Jeugdzorgboerderijen.

De wijze waarop de hulpverlening plaatsvindt, wordt vastgelegd in een individueel hulpverleningsplan welke halfjaarlijks wordt geëvalueerd. Het plan maakt onderdeel uit van de jeugdhulpverlening en is vanwege de wet op de Jeugdzorg verplicht. In dit plan wordt in ieder geval nader uitgewerkt:

- een omschrijving van de hulpvraag;
- een omschrijving van het in te zetten hulpaanbod;
- de doelen waaraan gewerkt zal worden;
- de wijze waarop de hulpverlener de gestelde doelen wil bereiken;
- welke middelen worden ingezet om de gestelde doelen te bereiken;
- afspraken tussen cliënt, hulpverlener en jeugdhulpaanbieder.

De jeugdhulpaanbieder is en blijft verantwoordelijk voor het ingezette hulpverleningstraject. Hulpverlening vindt plaats middels directe coaching en matching bij de Jeugdzorgboerderij. Iedere jeugdige krijgt een vaste hulpverlener toegewezen die gedurende het hulpverleningstraject de 'casemanager' blijft.

Doelrealisatie, effectmeting en registratie zijn vaste items en worden onder auspiciën van de jeugdhulpaanbieder uitgevoerd. Kwaliteit van de zorg is beschreven in de context van de HKZ.

9 De kwaliteit op de Jeugdzorgboerderij

Kwaliteit van de jeugdhulpverlening kan omschreven worden als: de mate waarin de verwachtingen van de betrokkenen, gedefinieerd in termen van de jeugdhulpverlening, de hulpvraag en de houding van de medewerkers op de Jeugdzorgboerderij, overeenkomen met concrete ervaringen. Verwachtingen en ervaringen kunnen afhankelijk van tijd, plaats en de aard van de betrokkenen variëren. Ze moeten steeds worden beoordeeld op actualiteit en desnoods worden bijgesteld. Voor de Jeugdzorgboerderij betekent dit dat:

- de jeugdhulpverlening moet worden uitgevoerd zoals voorgenomen opdat de doelen gerealiseerd worden;
- de jeugdhulpverlening (flexibel) voorziet in de (nieuwe) behoeften van de cliënt;
- de medewerkers niet alleen moeten doen wat ze moeten doen, maar ook letten op de wijze waarop dat gebeurt om een optimale afstemming tussen jeugdhulpverlening en hulpvraag te bewerkstelligen.

Een belangrijke consequentie van de definitie is dat het centraal stellen van verwachtingen en ervaringen een relativistische en dynamische kijk op kwaliteit inhoudt. Afhankelijk van tijd, plaats en de aard van de betrokkenen kunnen verwachtingen en ervaringen variëren. Kwaliteit is een cultuurgebonden begrip. Het gevaar bestaat dat de cultuur op de Jeugdzorgboerderij in zich zelf gekeerd is (raakt) en de kwaliteit van jeugdhulp op een gegeven moment, afgezet tegen normen buiten de cultuur, niet meer toereikend is. Om dit gevaar tegen te gaan zijn er een aantal maatregelen noodzakelijk, namelijk:

- het concept Jeugdzorgboerderij als hulpverleningsvorm door externe deskundigen laten toetsen;
- kwaliteit van het bestaan van de jeugdige als resultaat van kwaliteit van hulpverlening afleiden en beschrijven van algemeen geldende (in de literatuur beschreven) standaarden. Naast algemeen geldende standaarden bestaat kwaliteit van bestaan ook uit de normen van de jeugdige zelf;
- het verantwoorden van een doorlopende kwaliteitsbeleidkringloop aan interne medewerkers/betrokkenen en externe instanties, waaronder de inspectie en verzekeraars.

De hulpverlening moet daarvoor eerst geconceptualiseerd en geoperationaliseerd zijn. Daarna kunnen de verwachtingen ten aanzien van kwaliteit van hulpverlening worden omschreven en kan worden aangegeven op welke wijze de zorgverlening geëvalueerd kan worden. De mate waarin de voorgenomen hulpverlening overeenkomt met de uitgevoerde hulpverlening, kan dan worden vastgesteld. De achtereenvolgende stappen in het kader van deze kwaliteitsbewakingcyclus zijn:

- normeren: vastleggen waaraan de uitvoering van de aanpak moet voldoen;
- meten: meten hoe de feitelijke uitvoering verloopt;
- evalueren: beoordelen of de uitvoering overeenkomt met de vastgelegde norm;
- verbeteren: verbeteringen aanbrengen bij geconstateerde tekortkomingen.
-

Een Jeugdzorgboerderij heeft kwaliteit van bestaan beschreven in relatie tot de doelen van de Jeugdzorgboerderij zelf en kwaliteit van de hulpverlening beschreven in de context van de HKZ (specifiek voor de Jeugdzorg) en het landelijk Kwaliteitssysteem Landbouw & Zorg (specifiek voor zorgboerderijen).

10 Werving en selectie van Jeugdzorgboerderijen en de jeugdzorgboer(in)

Wanneer een jeugdhulpaanbieder en een (zorg)boerderij de samenwerking willen aangaan, is het van belang via een selectietraject te onderzoeken of de jeugdhulpverlening op de boerderij kan plaatsvinden. Bij werving en selectie van Jeugdzorgboerderijen en jeugdzorgboer(in)en worden derhalve eisen en voorwaarden gesteld. Zo komt het belang van samenwerking aan de orde maar ook de vaardigheden van boer/boerin, het omgaan met gedrag en het bieden van veiligheid in alle facetten, en kwaliteitseisen. Ofwel wat is het gewenste profiel van de jeugdzorgboer(in) en wat is het profiel van de Jeugdzorgboerderij waar in de werving op wordt gelet. In deze paragraaf wordt hierop punts-gewijs ingegaan.

a. Het profiel van de jeugdzorgboer(in)

De jeugdzorgboer(in):

- zorgt voor openheid en duidelijkheid naar de jeugdige en zijn gezin;
- en zijn gezin bieden stabiliteit en rust aan de jeugdige en zijn gezin;
- werkt samen met ouders en stelt daarbij het belang van de jeugdige voorop;
- werkt samen met de hulpverleningsaanbieder;
- kan inschatten welk effect zijn houding heeft - ook in relatie tot de taken op de boerderij - op de ontwikkeling van de jeugdige;
- is in staat te communiceren over zijn handelen en is bereid feedback te ontvangen op dit handelen;
- geeft de jeugdige positieve feedback en vertrouwen; tevens is hij in staat de kwaliteiten en capaciteiten van de jeugdige te onderkennen en verder te ontwikkelen;
- zorgt op een natuurlijke wijze voor duidelijkheid en structuur, waarbij de veiligheid van de jeugdige is gewaarborgd;
- houdt rekening met de grenzen en mogelijkheden van de jeugdigen zowel op cognitief, praktisch als op sociaal emotioneel gebied;
- heeft kennis en begrip van de problematiek van de doelgroep;
- biedt veiligheid in alle mogelijke aspecten.

b. Het profiel van de Jeugdzorgboerderij

De Jeugdzorgboerderij:

- biedt geschikte activiteiten op de boerderij, met inachtneming van het hulpverleningsplan en/of de begeleiding die de cliënt nodig heeft;
- creëert een veilige, verantwoorde werksituatie voor de jeugdige conform de ARBO-RIE;
- is in het bezit van een Bedrijfshulpverlening certificaat;
- zorgt ervoor dat als er een jeugdige op de boerderij aanwezig is er dan ook minimaal 1 Bedrijfshulpverlener aanwezig is;
- houdt toezicht op en neemt de nodige veiligheidsmaatregelen in acht tijdens de uitvoering van de activiteiten door de jeugdige;
- is in het bezit van een verklaring van geen bezwaar, afgegeven door de Raad voor de Kinderbescherming;
- maakt, als nadere borging van de kwaliteit van haar dienstverlening, gebruik van het Kwaliteitssysteem Jeugdzorgboerderijen, uitgebracht door het Landelijk Steunpunt Landbouw & Zorg, te downloaden op de site: www.landbouwzorg.nl
- draagt zorg voor een adequate opstal- en bedrijfsaansprakelijkheidsverzekering en stelt, voor zover noodzakelijk, de betreffende verzekeringsmaatschappij in kennis van de activiteiten van en op de Jeugdzorgboerderij.

Aangezien veiligheid in en op de Jeugdzorgboerderij enorm belangrijk is, wordt onderstaand dit aspect aan de hand van vragen nog eens nader geconcretiseerd.

- Welke voorzieningen zijn of worden er voor de jeugdhulpverlening getroffen (wasgelegenheid, plek om terug te trekken, kleedruimte)?
- Welke speciale aan de jeugdige aangepaste zijn of worden er getroffen (kleding, werkhoogtes)?
- Is er een overzicht van ruimtes die voor de jeugdige niet toegankelijk is?
- Is er speciaal of extra gereedschap?
- Heeft er een Risico Inventarisatie plaatsgevonden?
- Heeft iemand op het bedrijf een EHBO-diploma?
- Is er een bedrijfshulpverlener?
- Zijn er plannen om de veiligheid te verbeteren?
- Is er een noodplan?
- Weten deelnemers wat ze moeten doen in noodsituaties?
- Zijn er per jeugdige regels voor gebruik machines, werktuigen en apparaten?
- Is beschreven hoe deze regels van tijd tot tijd aan de jeugdige worden duidelijk gemaakt?

11 De tien gouden regels voor een Jeugdzorgboerderij

Op basis van de bovenstaande paragrafen worden tot slot de volgende tien gouden regels geformuleerd aan de hand waarvan de Jeugdzorgboerderij wordt gekarakteriseerd.

1. Met het verblijf en de begeleiding van de jeugdige op de Jeugdzorgboerderij wordt ook het systeem (gezin of anderszins), waaruit de jongere afkomstig is en mogelijk wordt teruggeplaatst, versterkt.
2. Op de Jeugdzorgboerderij staat de relatie tussen jeugdige en boer(in) centraal.
3. Op de Jeugdzorgboerderij wordt het gedrag van de jeugdige nadrukkelijk en in de gewenste richting beïnvloed door het ritme van de natuur.
4. Op de Jeugdzorgboerderij wordt geïndiceerde hulpverlening aan jeugdigen gegeven.
5. Op een Jeugdzorgboerderij is sprake van agrarische bedrijfsvoering.
6. Een Jeugdzorgboerderij heeft een gecertificeerd kwaliteitssysteem.
7. De Jeugdzorgboerderij heeft expliciet vastgestelde en uitgevoerde veiligheidsmaatregelen.
8. De Jeugdzorgboerderij is bedoeld voor jeugdigen behorend tot de doelgroep, in dit kader moet kritisch worden gekeken naar bijplaatsingen en omvang van andere doelgroepen zowel in het kader van rijkdom als beperking.
9. De Jeugdzorgboerderij is altijd de samenwerking tussen een jeugdhulpaanbieder en een boer(in) welke is vastgelegd in een samenwerkingscontract.
10. Het samenleven op de Jeugdzorgboerderij benadrukt het gewone en volle leven en vormt daarmee een belangrijke voorwaarde voor de gewenste structuur waarbinnen de jeugdige zich ontwikkeld.

Kwaliteiten en effecten van jeugdzorg op de boerderij

Jan Hassink

1 Inleiding

In de zomer en najaar van 2009 hebben gesprekken plaatsgevonden met medewerkers van jeugdzorginstellingen. Met deze medewerkers is in kaart gebracht hoeveel jeugdigen gebruik maken van de boerderij en hoeveel jongeren het boerderijtraject succesvol hebben afgesloten. Vervolgens zijn verschillende casussen besproken. Elke medewerker had 4-5 jeugdigen uitgekozen die hij/zij had geplaatst en die een goed beeld gaven van de jeugdigen die op de boerderij worden geplaatst. Voor deze jeugdigen werd op basis van herinnering en rapportages op een rij gezet wat de effecten zijn geweest van plaatsing op de boerderij.

De gesprekken zijn gehouden met medewerkers van Bijzonder Jeugdwerk Brabant (module wonen op de boerderij), Rubicon (module dagopvang), Pactum en Joozt (modules dag-, logeer- en weekendopvang en verblijf), Trias jeugdhulp (modules dagopvang en weekendopvang) en de Zonnehoeve (module gezinshuis op de boerderij).

Hierna volgt een korte omschrijving van de verschillende modules, de kwaliteiten die van belang zijn en de effecten bij de kinderen en jongeren.

2 Wonen op de boerderij: Casus BJ Brabant

Korte beschrijving van de module

Deze module is geschikt voor jongeren tussen de 8/12 en 18 jaar die:

- in een crisissituatie een veilige woonplek nodig hebben;
- voor korte of langere tijd behoefte hebben aan een gestructureerde woonsituatie;
- behoefte hebben aan een gestructureerde dag- en of vrijetijdsbesteding.

Het gaat om individuele trajecten voor jongeren die een PEL (Project Ervarend Leren) traject in Frankrijk hebben gevolgd. Bij terugkomst van de boerderij in Frankrijk gaat een jongere als vervolgtraject wonen op een boerderij in Nederland. Het is ook voor jongeren die baat hebben bij een boerderijtraject, omdat ze bijvoorbeeld in een leefgroep niet tot hun recht komen en niet naar Frankrijk kunnen.

Soms gaat het om crisisplaatsingen voor een periode een tot maximaal 4 weken. Meestal gaat het om een traject van enkele maanden tot ongeveer een jaar.

Een voorwaarde is dat een jongere zelf kiest voor het boerderijtraject.

Een casemanager begeleidt de ouders en bezoekt 1-2 keer per week de boerderij om de jongere te begeleiden en de boer te coachen. Er worden jaarlijks ruim 20 jongeren geplaatst op 16 boerderijen.

Doelen waar jongeren aan werken zijn o.a. keus voor school, opleiding of werk en vrije tijdsinvulling, beter communiceren, gezag accepteren, zelfstandigheid, inzicht in eigen handelen, problemen aanpakken en het ontwikkelen van een positiever zelfbeeld.

Doelen voor de ouders zijn het bieden van structuur en handelen in het belang van de jongere.

Kwaliteiten/werkzame factoren

De ervaring van de casemanagers is dat de volgende factoren bijdragen aan een succesvol traject:

- Autoriteit/rolmodel boer en gezin.
- Duidelijke vanzelfsprekende regels.
- Grote eigen bijdrage van jongere.
- Gericht op kansen, niet op beheersen zoals in de groep.
- Jongere is gast en medewerker en geen cliënt.
- Concreet, fysiek werk.
- Uit het netwerk; andere omgeving.
- 1 op 1 begeleiding; individuele keuzes mogelijk.
- Ruimte, minder prikkels.
- Structuur.

Effecten bij de jongeren

De ervaring van de case managers is dat ongeveer **80%** van de jongeren het traject **succesvol** afrondt.

Redenen voor uitval zijn terugval in drugs of in het oude systeem, te zware GGZ problematiek en te zelfbepalend zijn.

Met de casemanagers zijn 13 casussen besproken. Deze geven een goed beeld van de jongeren die het boerderijtraject volgen. De leeftijd bij de start van het traject varieert van 14-18 jaar. Het gaat om 3 meiden en 10 jongens. Een klein deel van de jongeren heeft een licht verstandelijke beperking.

Hieronder wordt per effectmaat aangegeven wat het effect is van het boerderijtraject. Bij sommige effectmaten worden de begin- en eindsituatie in een cijfer uitgedrukt. Bij andere wordt het percentage jongeren weergegeven dat succesvol scoort.

Tabel. Gemiddelde veranderingen bij de besproken casussen.

	Start traject	Eind traject
Score contact met gezin	4,0	7,9
% positief sociaal netwerk	0	10
% school of werk	0	90
% vaste verblijfplaats	90	100
% geen politiecontacten	10	90
% geen schulden	80	100
% redelijke invulling vrije tijd	0	20
% geen middelengebruik	20	80
Score welbevinden	4,0	7,2
% eigenwaarde redelijk/goed	0	100
% zonder ernstige gedragsproblemen	10	100

Uit de evaluaties van de trajecten wordt duidelijk dat in bijna alle gevallen het contact met het gezin sterk verbeterd. Veel jongeren hangen op straat rond met verkeerde vrienden en spijbelt van school of is van school gestuurd. Na afloop zijn bijna alle jongeren bezig met een praktijkopleiding. Het blijkt nog moeilijk voor de jongeren een beter sociaal netwerk op te bouwen en een redelijke invulling voor de vrije tijd te vinden. Drie jongens zijn gaan sporten. Na afloop hebben bijna alle jongeren geen politiecontact meer, zijn de schulden afgebouwd en is het gebruik van drugs en alcohol sterk afgenomen. Bij de start van het traject zorgden bijna alle jongeren voor ernstige gedragsproblemen. Aan het eind van het traject was dit niet meer aanwezig. De casemanagers zagen ook een aanzienlijke stijging in welbevinden en gevoel van eigenwaarde bij de jongeren.

3 Dagopvang op de boerderij: Casus Rubicon

Korte beschrijving van de module

De module is ontwikkeld voor jongeren die geen daginvulling hebben, waarbij sprake is van behandelbaarheid, gebrek aan motivatie en dagritme. Daarnaast hebben de jongeren problemen rondom het accepteren van autoriteit van een baas waardoor ze niet kunnen vasthouden aan een daginvulling. Het gaat om moeilijke jongeren die uit een vicieuze neerwaartse spiraal moeten worden gehaald.

Het doel van de plaatsing is rust creëren voor de jongere en de omgeving, nieuwe energie ontwikkelen om de draad weer op te pakken en nieuwe perspectieven bieden richting onderwijs of werk. De jongeren verblijven meestal enkele maanden op de boerderij gedurende 3-5 dagen per week. De meeste jongeren wonen in een leefgroep van Rubicon en gaan tijdelijk naar de boerderij omdat ze op de groep niet goed zijn te handhaven. Sinds 2007 zijn er ongeveer 20 jongeren geplaatst.

Kwaliteiten/werkzame factoren

De ervaring van de casemanagers is dat de volgende kwaliteiten belangrijk zijn:

- Een nieuwe uitdagende omgeving.
- Duidelijkheid vanuit eenvoud.
- Regelmaat, dagritme en structuur.
- Routine van een functionerend bedrijf.
- Fouten mogen maken.
- Samenwerken, een team zijn en opdrachten uitvoeren.
- Werkzaamheden met dieren en in de natuur.

Effecten bij de jongeren

De ervaring is dat ongeveer **90%** van de jongeren het traject **succesvol** afrondt. Voor de jongeren die uitvallen is een proces in gang gezet waardoor ze beter een keus kunnen maken.

Met de casemanager zijn vijf casussen besproken. De leeftijd bij de start van het traject varieert van 13-18 jaar. Een deel van de jongeren heeft een licht verstandelijke beperking. Deze jongeren ziet niet goed in wat hun gedrag voor gevaar oplevert. Bij de casussen gaat het om 3 meiden en 2 jongens.

Er zijn geen grote problemen met middelengebruik en er zijn geen politiecontacten. Het netwerk van de jongeren is vooral de leefgroep.

Twee van de vijf jongeren heeft een laag IQ en heeft geen besef van eigen gedrag. Bij deze jongeren treedt er geen echte verandering op in welzijn. Bij de andere drie jongeren neemt het welbevinden wel toe. Dit komt met name door de rust die is gecreëerd. De eigenwaarde neemt toe door de positieve ervaringen op de boerderij, de complimenten die de jongeren ontvangen en het zicht op een vervoltraject. Na afloop vertonen de jongeren geen ernstige gedragsproblemen meer.

Tabel. Gemiddelde veranderingen in welbevinden, eigenwaarde en gedragsproblemen bij de besproken casussen.

	Start traject	Eind traject
Score welbevinden	6,5	7,2
% eigenwaarde redelijk/goed	60	100
% zonder ernstige gedragsproblemen	40	100

4 Dag-, logeer- en weekendopvang en verblijf op de boerderij: Casus project jeugdzorgboerderijen Gelderland: Samenwerking Pactum jeugdzorg en educatie, Joozt, Projecten LTO Noord en Bureau Land-schap

Korte beschrijving van de modules

De module is vooral gericht op kinderen en jongeren die thuis wonen en naar de boerderij gaan ter ontlasting van de thuissituatie. Het gaat om problematische thuissituaties. Vaak is één van de ouders uit beeld en heeft de ouder die nog wel in beeld is sociale en psychiatrische problemen. Soms hebben ouders ook beperkte verstandelijke vermogens. Het gezinssysteem is dus zwak. Het gaat vaak om kinderen/jongeren tussen de 8 en 14 jaar. Soms is er sprake van een stoornis in het autistisch spectrum, beperkte verstandelijke vermogens, of hechtingsproblematiek. De jongeren ervaren problemen in het gezin en vaak ook op school. Doelen voor de kinderen/jongeren zijn: bieden van rust, structuur, vertrouwen en veiligheid, ontwikkelen van activiteiten, opbouwen sociale contacten, ontwikkelen identiteit en spiegelen van gedrag. Bij de oudere jongeren gaat het ook om het ontwikkelen van zelfstandigheid. Sinds de start van het project, 2,5 jaar geleden zijn er ongeveer 140 jongeren geplaatst. In 2009 zijn er 81 jongeren geplaatst; bij 24 jongeren is het traject afgesloten; 57 jongeren zijn nog in behandeling. Van de 81 jongeren betreft het in 30 gevallen dagbesteding, in 42 gevallen weekend- en logeeropvang en in 9 gevallen verblijf op de boerderij. In het geval van dagbesteding gaat de jongere vaak één of enkele dagdelen per week naar de boerderij; bij weekend- of logeeropvang gaat de jongere vaak 2 keer per maand naar de boerderij. De casemanager van Pactum of Joozt bezoekt ongeveer één keer per zes weken de boerderij en het gezin.

Kwaliteiten/werkzame factoren

De ervaring is dat de werkzame factoren van de boerderij zijn:

- Rust, ruimte, structuur.
- Dieren die als spiegel fungeren.
- Boer als persoon om mee te identificeren en als autoriteit.
- Geen kunstmatige, maar natuurlijke setting.
- Gedifferentieerd aanbod; daardoor goede match mogelijk.
- Werkrelatie in plaats van hulpverleningsrelatie.

Effecten bij de jongeren

Van de 81 jongeren die dit jaar zijn geplaatst, is slechts in één geval slechts het traject voortijdig afgebroken omdat de match tussen de jeugdige en de boerderij niet goed was. Bij alle andere plaatsingen (99%) worden doelen geheel of gedeeltelijk behaald. In veel gevallen is het boerderijtraject slechts een klein onderdeel van het totale hulpverleningspakket dat de jongere en het gezin ontvangt. Soms lopen andere onderdelen (o.a. hulp aan het gezin) niet naar tevredenheid waardoor doelen niet volledig worden gehaald. Het boerderijtraject loopt in alle 80 gevallen goed. Als de jongeren op de boerderij zijn, zijn er weinig gedragsproblemen.

Met de casemanager zijn vijf casussen besproken. De leeftijd van de jongeren varieert van 11 tot 14 jaar. Het betreft vier jongens en één meisje. Vier van hen woont thuis, één jongen woonde in de leefgroep en is tijdens het boerderijtraject weer thuis gaan wonen. Er zijn geen problemen met middelengebruik of politie. De jongeren hebben nauwelijks sociale contacten, vaak weinig eigenwaarde en veroorzaken gedragsproblemen, vaak uit zich dat in internaliserend gedrag. Jongeren trekken zich terug, zijn angstig en ondernemen weinig.

Sommige jongeren ontwikkelen via de boerderij voor het eerst vriendschappen met andere jongeren. Alle jongeren genieten op de boerderij en ontwikkelen zich. Één van de jongens kan door het boerderijtraject vanuit een residentiële setting weer thuis gaan wonen. Bij de andere jongeren is de boerderij belangrijk voor de ontlasting van het gezin, en wordt zo uithuisplaatsing voorkomen. Het wordt gezien als een groot succes dat met vaak minimale middelen (opvang op de boerderij voor enkele dagdelen per week) zwaardere vormen van hulpverlening worden voorkomen. Op het gebied van welbevinden, eigenwaarde en gedragsproblemen van jongeren leidt het boerderijtraject tot sterke positieve veranderingen.

Tabel. Gemiddelde veranderingen in welbevinden, eigenwaarde en gedragsproblemen bij de besproken casussen.

	Start traject	Eind traject
Score welbevinden	4,0	7,0
% eigenwaarde redelijk/goed	0	100
% zonder ernstige gedragsproblemen	0	80

5 Gezinshuizen op de boerderij: Casus Zonnehoeve

Korte beschrijving van de module

Kinderen en jongeren kunnen in één van de gezinshuizen wonen op boerderij de Zonnehoeve in Zeewolde. In het begin konden jeugdigen maximaal 1-2 jaar op de Zonnehoeve blijven wonen. Dit is losgelaten, omdat zo'n definitieve einddatum te veel negativiteit met zich meebracht. Sommige jeugdigen wonen nu al 3-5 jaar op de Zonnehoeve (de langste 7 jaar).

Doelen van de jeugdigen zijn: je eigen leven gaan bepalen, leren samenleven, een balans vinden tussen aanpassen en authenticiteit, ontwikkelen van verantwoordelijkheid, leren reflecteren op je gedrag en je thuis voelen.

Kenmerkend voor de werkwijze op de Zonnehoeve is dat de regels die er zijn veiligheid en vrijheid moeten garanderen, waarbij vertrouwen de basis is. Men wil het gedrag internaliseren door aan te sluiten bij wat past bij een jeugdige, te reflecteren op wat er gebeurt en te leren van de dingen die verkeerd gaan. De attitude is niet alles willen dichttimmeren, jongeren verantwoordelijkheid geven en bewust grenzen opzoeken. Niet op basis van straf werken, maar samen verantwoordelijkheid nemen.

Men signaleert dat jeugdigen in een internaat vaak aangepast/berekenend gedrag ontwikkelen. Ze ontwikkelen geen eigen verantwoordelijkheid. Jeugdigen die veel baat hebben bij de Zonnehoeve zijn jeugdigen met hechtingsproblematiek, met ADHD en jeugdigen met een stoornis in het autistisch spectrum. Jeugdigen met hechtingsproblemen en ADHD biedt de Zonnehoeve ruimte om met meerdere mensen en dieren verbinding aan te gaan. Jeugdigen met autisme leren om flexibel te worden. Ze leren omgaan met onverwachte situaties die op een boerderij voorkomen, in een vriendelijke setting waar ze zich thuis kunnen voelen. De ervaring is dat ze dan met veranderingen om kunnen gaan. Op de Zonnehoeve gaat men uit van drie basisaspecten:

- eigen authenticiteit;
- aandacht voor het relationele (gelijkwaardig zijn van iedere mens);
- verantwoordelijkheid geven.

Vanaf 2000 zijn ongeveer 70 jeugdigen opgevangen op de Zonnehoeve. De leeftijd varieert van 10-18 jaar. De jeugdigen stromen uit naar een leefomgeving die een goed vervolg biedt op de Zonnehoeve. Dit kan thuis zijn, bij één van de ouders of zelfstandig wonen.

Kwaliteiten/werkzame factoren

De ervaring is dat de werkzame factoren van de gezinshuizen zijn:

- aanwezigheid van en werken met dieren;
- meedoen in een echt bedrijf, met echte werkzaamheden;
- verantwoordelijkheid kunnen nemen;
- focus op wat iemand kan in plaats van de problemen.

Effecten bij de jeugdigen

De ervaring is dat bij 90% van de jongeren er een goede match is tussen het gezinshuis en de jongere. Toch zijn alle jongeren positief uitgestroomd. Er is niemand weggestuurd. Ook de jongeren die voortijdig zijn weggegaan, hebben toch baat gehad bij het verblijf op de Zonnehoeve.

Met de zorgboer zijn vijf casussen besproken. Het betreft jeugdigen in de leeftijd van 10 tot 17 jaar. Bij alle jeugdigen is het contact met de ouders problematisch. Bij alle jeugdigen is het contact met ten minste één van de ouders verbeterd tijdens de opvang op de boerderij. Opvallend is dat drie van de vijf jeugdigen tijdens het boerderijtraject van opleiding is veranderd. Één jongere ging eerst niet naar school en is gestart met een groenopleiding, een andere jongere is van het speciaal onderwijs overgestapt naar de HAVO en een derde jongeren is van het MBO overgestapt naar de paardenopleiding in Deurne. Bij al deze jongeren verloopt de opleiding nu succesvol. Ze hebben nu een opleiding die past bij hun interesse en capaciteiten.

Vier van de vijf jeugdigen uitten veel boosheid richting ouders en school. Alle jeugdigen gaan beter in hun vel zitten en de gedragsproblemen nemen in sterke mate af.

Tabel. Gemiddelde veranderingen in welbevinden en gedragsproblemen bij de besproken casussen.

	Start traject	Eind traject
Score welbevinden	3,5	8,0
% zonder ernstige gedragsproblemen	0	100

6 Dag- en weekendopvang op de boerderij: Casus Trias jeugdhulp

Korte beschrijving van de modules

Twee derde van de plaatsingen betreft logeeropvang, de rest is dagopvang. Soms start het met dagopvang en wordt het vervolgens logeeropvang omdat er eerst geen plek is.

Twee derde van de jongeren heeft een stoornis in het autisme spectrum; één derde heeft alleen gedragsproblemen (in relatie met het gezin). Het gaat vaak om kinderen/jongeren tussen de 7 en 18 jaar. Veel jeugdigen wonen thuis. Doel van het boerderijtraject is dan ontlasting van het gezin en daarmee voorkomen van zwaardere vormen van jeugdzorg in combinatie met doelen voor de jeugdige. Het gaat vaak om problematische thuissituaties met veel spanning. In ongeveer de helft van de gevallen is één van de ouders uit beeld en heeft de ouder die nog wel in beeld is sociale en psychiatrische problemen. Soms is er sprake van beperkte verstandelijke vermogens van de ouders. Het gezinssysteem is dus zwak. Doelen voor de jeugdigen zijn o.a. het bieden van een veilige plek, sociale contacten ontwikkelen, leren samen spelen, kind mogen zijn en zelfvertrouwen ontwikkelen. Bij de oudere groep zijn doelen: leren de vrije tijd op een positieve manier in te vullen, hulp leren vragen, verantwoordelijkheid dragen, zelfstandigheid en omgaan met regels in het gezin. Doelen voor ouders zijn pedagogische vaardigheden ontwikkelen, balans krijgen tussen draagkracht en draaglast en leren communiceren over opvoeding.

Voor het jaar 2009 is met de provincie afgesproken dat er 108 jeugdigen op de boerderij worden geplaatst.

Kwaliteiten/werkzame factoren

De kracht van de boerderij is volgens Trias:

- de ruimte van de boerderij;
- de boerderij is een vertrouwde plek;
- de informele sfeer en laagdrempeligheid;
- de context van een werk/bedrijfscultuur;
- het normale leven;
- het aansluiten bij de mogelijkheden van de jeugdigen;
- planten en dieren die uitnodigen tot werkzaamheden.

Effecten bij de jeugdigen

De ervaring is dat het traject bijna altijd succesvol is, als de match goed is.

Met de casemanager van Trias zijn vijf casussen besproken. De leeftijd van de jeugdigen varieert van 7 tot 18 jaar. Het betreft vier jongens en één meisje. Een jongen van zeven gaat elke woensdag ochtend naar de boerderij; de andere jeugdigen gaan in het weekend naar de boerderij.

Effecten van het boerderijtraject zijn: ontlasting van de thuissituatie, afname van gedragsproblemen, ontwikkelen van vriendschappen en hobby's, meer zelfvertrouwen en ontspanning.

Bij de jongen van 18 is sprake van zware hechtingsproblematiek. Deze jongen woont in een leefgroep en is sprake van een onder toezicht stelling. De boerderij is de enige plek waar het goed met hem gaat. Dit komt door de goede relatie die de jongen heeft met de boer. Zonder opvang op de boerderij zou de situatie in de leefgroep verder escaleren. De andere jeugdigen wonen thuis. De boerderij zorgt voor ontlasting van de thuissituatie. Ouders kunnen hun kind meer loslaten en er ontstaat meer ruimte voor hulp aan het gezin.

Tabel. Gemiddelde verandering in welbevinden bij de besproken casussen.

	Start traject	Eind traject
Score welbevinden	4,0	7,5

7 Conclusies

Bij de verschillende jeugdzorginstellingen zijn verschillende boerderij modules ontwikkeld. Het betreft individuele woontrajecten, dag- weekend- en logeeropvang (vaak in een groep) en 24-uurs opvang in een gezinshuis. In een groot aantal gevallen genieten jongeren dagbesteding op de boerderij maar afhankelijk van de zorgvraag op maat wonen ze op de boerderij en gaan ze naar school of werken elders. Boerderijen zijn zo een aanvullende voorziening voor kinderen en jongeren met verschillende problematiek. Het betreft jeugdigen die thuis wonen, en waarbij de boerderij belangrijk is als ontlasting van de thuissituatie en het voorkomen van zwaardere vormen van hulpverlening en uithuisplaatsing. Het betreft ook jongeren die niet meer thuis kunnen wonen en waarvoor een leefgroep niet geschikt is. In totaal ontvangen jaarlijks meer dan 200 kinderen en jongeren opvang op de boerderij via de hier beschreven initiatieven. Uit de interviews en analyse van de casussen kunnen we concluderen dat alle ontwikkelde modules op de boerderij zeer succesvol zijn. Case managers van de jeugdzorginstellingen geven aan dat 80-100% van de jeugdigen het boerderijtraject succesvol afsluit. Dat is een heel hoog percentage.

Bij de oudere jeugd (jongeren die niet meer thuis kunnen wonen, niet naar school gaan en geen werk hebben) die een individueel woontraject op de boerderij volgen leidt het boerderijtraject tot een sterke verbetering in het contact met het gezin, eigenwaarde en welbevinden van de jongere. Er is een sterke afname in gedragsproblemen en veel jongeren gaan weer naar school of krijgen werk. Ook is er een sterke afname in middelengebruik.

Bij jeugdige die dag- weekend- of logeeropvang ontvangen is er een sterke ontlasting van de thuissituatie, voelen jeugdigen zich gelukkiger op de boerderij, neemt hun eigenwaarde toe en verminderen gedragsproblemen. In veel situaties gaat het ook op school beter met hen. Door de laagdrempelige opvang op de boerderij worden soms zwaardere vormen van hulpverlening voorkomen.

Specifieke kwaliteiten die de boerderijmodules bieden zijn: de boer en het gezin die een rolmodel zijn (laten zien hoe het wel kan) en autoriteit hebben, de focus op mogelijkheden, de ruimte, de informele, laagdrempelige context, de werk/bedrijfscultuur en de aanwezigheid van dieren.

De duur van de modules is vaak beperkt, terwijl het voor sommige jeugdigen goed zou zijn als ze voor een lange periode één of enkele dagdelen per week van de boerderij gebruik zouden kunnen blijven maken.

De eerste resultaten van jeugdzorg op de boerderij zijn positief en veelbelovend. Helaas vindt er nog geen systematisch onderzoek plaats naar de effecten van jeugdzorgboerderijen. Een deugdelijke wetenschappelijke onderbouwing van de effecten kan een belangrijke bijdrage leveren aan de verdere professionalisering, ontwikkeling en acceptatie van jeugdzorgboerderijen.

Literatuur

- Bedard, R.M., 2005.
Wilderness therapy programs for juvenile delinquents: A meta-analysis. Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering. Vol 65(8-B), pp. 4274.
- Bieleman, B., S. Biesma, M. Jetzes, A. de Jong & V. de Valk, 2002.
Doelbewust. Evaluatie van het Doelproject van de stichting Reclassering Nederland. IntraVal, Groningen-Rotterdam.
- Cason, D., & H.L.L. Gillis, 1994.
Meta-Analysis of Outdoor Adventure Programming with Adolescents. Journal of Experiential Education, 17(1), pp. 40-47.
- Christensen, N.E., 2008.
Effects of wilderness therapy on motivation and cognitive, emotional, and behavioral variables in adolescents. Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering. Vol 69(2-B), pp. 1318.
- Harper, N.J., K.C. Russell, R. Cooley & J. Cupples, 2007.
Catherine Freer Wilderness Therapy Expeditions: an exploratory case study of adolescent wilderness therapy, family functioning and the maintenance of change. Child and Youth Care Forum 36, 111-129.
- Hassink, J., 2009.
Zorgboerderijen dragen bij aan empowerment en eigen kracht van deelnemers. Rapport 299. Plant Research International. Wageningen.
- Köhler, 1999.
Moeilijk kinderen bestaan niet. Vrij Geestesleven. Zeist.
- Ploeg, J.D. van & E.M. Scholte, 2003.
Effecten van behandelingsprogramma's voor jeugdigen met ernstige gedragsproblemen in residentiële settings. Eindrapport. NIPPO. Amsterdam.
- Prie, H. du, 1991.
Ervaringleren als ordeningsinstrument. Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en jeugdrecht. Themanummer ervaringsleren p. 41-44.
- Russel, K.C. & D. Philips-Miller, 2002.
Perspectives on the wilderness therapy process and its relation to outcome. Child and Youth Care Forum 31 (6) 415-437.
- Russell, K., 2003.
An assessment of outcomes in outdoor behavioral healthcare treatment. Child and Youth Care Forum, 32(6), pp. 355-381.
- Russell, K.C., 2005.
Two Years Later : A Qualitative Assessment of Youth Well-Being and the Role of Aftercare in Outdoor. Behavioral Healthcare Treatment. Child and Youth Care Forum, 34(3), pp. 209-239.
- Traas, M., 1997.
Opvoeding in verandering. Een veranderde maatschappij en de opvoeding van je kind, Kosmos, Utrecht.
- West, S.T., & J.L. Crompton, 2001.
Programs That Work - A Review of the Impact of Adventure Programs on At-Risk Youth. Journal of park and recreation administration: a publication of the American Academy for Park and Recreation Administration, 19(2), pp. 113-140.
- Wilson, S.J. & M.W. Lipsey, 2000.
Wilderness challenge programs for delinquent youth: a meta-analysis of outcome evaluations. Evaluation and Program Planning 23 1-12.

